

УДК 55 (477.42: 438)

О.О. Ремезова,
Г.О. Корбут,
М.С. Памірський,

Житомирський державний університет,
Житомирський державний технологічний університет

ДЕМОГРАФІЧНА ДИНАМІКА ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ВОЛИНІ

У статті мова йде про розселення поляків на Волині, зокрема на Житомирщині на різних етапах історії – від Люблінської унії 1569 р. до наших днів – подається коротка характеристика їх економіки і релігійної приналежності.

Здавна територія Волині й Житомирщини була заселена слов'янськими племенами древлян і волинян. З утворенням української народності землі Волині й Житомирщини населяли українці.

У XIV ст. Правобережна Україна увійшла до складу Литви, а в XVI ст., після Люблінської унії 1569 р., вона потрапила під владу Польщі. Захопивши землі України, Польща розгорнула активну колонізацію захопленої території. На землі Правобережжя рушили польські магнати, польська шляхта, а з ними і польські селяни. Тут активно виникали поміщицькі маєтки, шляхетські фільварки. Фільваркові господарства охоплювали три і більше сіл. Власникам такої категорії на Волині належало 1417 поселень і 567 фільварків [1].

Фільваркові господарства давали землевласникам великі прибутки. Головна увага в них приділялася виробництву товарної продукції з урахуванням умов якості ґрунтів, структури сільськогосподарських угідь. В одних господарствах – переважало рільництво, в інших – тваринництво. Прибутковими галузями в господарствах магнатів і шляхти були лісовий промисел (заготівля і продаж будівельного лісу, дров, деревного вугілля, поташу і дьогтю, живиці), видобування і переробка залізних руд.

Продукція, яка вироблялася у фільварках, як правило, перероблялася на місці. Свідченням тому було, наприклад, невпинне збільшення водяних та вітряних млинів. Так, у Волинському воєводстві тільки за 14 років (з 1570 до 1583 р.) число млинів зросло з 578 до 844 [2]. Збільшувалася також кількість смолокурень, рудень, лісопилоток.

Великі прибутки землевласникам приносило бджільництво, про що свідчать дані про кількість і величину пасік. Так, наприклад, у 1609 р. у маєтку князя Ружинського в с.Вчорайшому на пасіці було 500 вуликів [2:]. Такі пасіки були і в багатьох інших селах на Житомирщині.

На роботах у господарствах використовувалася праця селян, приписаних до маєтку. Селяни відбували панщину, несли грошові й натуральні повинності, крім того, залучалися до виконання різних робіт загальнодержавного значення, скажімо будівництва фортець, шляхів, мостів.

Одночасно з поширенням фільваркових господарств на землях України, які потрапили під владу Польщі, відбувалося невпинне зростання великих землеволодінь. Більшу частину земельних багатств Правобережної України в XVI - першій половині XVII ст. поділили між собою найзаможніші магнати. Волинь належала Острозьким і Заславським, Київщина – Вишневецьким і Збараським [2:].

У 1629 р. у Волинському воєводстві тридцяти семи магнатам-землевласникам належало 79580 димів або три чверті всіх селянських господарств. Князем Острозьким у другій половині XVI ст. належала третина території Волинського воєводства, у тому числі 34% території Луцького і 38% території Кременецького повітів. Крім того, вони мали володіння на Київщині, Житомирщині й Поділлі. Земельні володіння Острозьких становили 2 млн. моргів (морг – приблизно 0,7 га) [2:].

Союзником і активним помічником феодалів виступила католицька церква, яка намагалася нав'язати українським народним масам католицьку віру. Великі площі українських земель були захоплені католицькою церквою та монастирями католицьких орденів: кармелітів, домініканців, василіан та інших.

Костьоли на Волині з'явилися в першій половині XVII ст. У містах Рівне, Кременець – францисканські, в Полонному і Луцьку – єзуїтські, в Корці – францисканські, в Острозі – єзуїтський, Овручі, в с. Велідники і в Новограді-Волинському – домініканські, в с. Топорищах і м. Житомирі – єзуїтські, в Народицах, Краснополі, Троянові й Кодні – августинські, в Чуднові – бернардинський, у с. Івниці – францисканський. Наприкінці XVII ст. з'явилися костьоли в містечках Дубно, Олевськ і в інших населених пунктах Волині, в тому числі й на Житомирщині [3 220-222].

Із збільшенням числа костьолів усе більше земель і населених пунктів потрапляло до рук католицького духовенства, дедалі зростав вплив католицької церкви.

Польський вплив відчувався і в топоніміці. У назвах населених пунктів переважали назви польського походження, як-от: *Адольфівка*, *Болеславівка*, *Марцелівка*, *Жупанівка*, *Казимирівка*, *Паненське*, *Сигизмундівка*, *Янківці*, *Юзефівка*. У побуті місцевого населення було багато польських слів, як, наприклад, *паненка*, *сукенка*, *креселко*, *бидло*, *цвинтар* та інші.

Разом із поляками на Україну просувалася і польська культура. Ф.Шопен, М. Огінський, Ю. Крашевський, А.Міцкевич, Г.Сенкевич, Ю.Словацький, Д.Конрад та інші залишили помітний слід у культурно-му житті України. Великою популярністю на Волині та за її межами користувалися польські народні пісні й танці, скажімо краков'як, полька і мазурка. З тих часів на Україні, і зокрема на Волині, залишилося багато пам'яток архітектури й садово-паркової культури; фортеця і кляштор босих кармелітів у Бердичеві, костьоли Св. Софії та Св. Іоана з Дуклі в Житомирі, колишній маєток Евеліни Ганської у с.Верхівня Ружинського району та інші.

Серед дослідників природи Волині й Поділля було багато відомих польських геологів: І.Чижевський, Е.Ромер, А.Ломницький, Й.Самсонович, А.Анджейовський, Г.Осовський, О.Л.Чекановський, С.Малковський та інші. Е.Ромера вважають одним із засновників кліматичної геоморфології, а Г.Осовський у 1880р. у Парижі видав геологічну карту Волині, зібрав колекцію мінералів і гірських порід Волині, яка стала згодом основою геологічного відділу краєзнавчого музею в Житомирі, досліджував також геологію Польщі.

Соціальне становище корінного населення України залишалося дуже тяжким. Розподіливши між собою землеволодіння, прагнучи до все більшого і більшого збагачення, польська шляхта, польські магнати дедалі посилювали гніт місцевого населення, не замислюючись над тим, що рубують гілку, на якій, як кажуть, сидять. Це і призвело до масового національно-визвольного руху в другій половині XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького. Цей рух із перемінним успіхом тривав майже до кінця XVIIIст.

У 1793р. внаслідок другого поділу Речі Посполитої майже все Правобережжя України, у тому числі й Житомирщина, увійшли до складу Російської імперії.

У зв'язку з цим на приєднаній території відбулися великі зміни в національному складі населення, його релігійності та землеволодінні. Частина поляків виїхала до Польщі, землі багатьох польських поміщиків перейшли до рук українських і російських поміщиків. Польські назви населених пунктів були замінені російськими. І все ж на території Волині і Житомирщини залишилося ще багато поляків.

Серед землевласників Волині наприкінці XIX ст. поляки становили : у Житомирському повіті – 45%; у Овруцькому – 90%; у Н.Волинському – 64%; у Рівненському – 55%; у Луцькому - 74%; у Ковельському – 79%; у Володимир-Волинському – 66%; у Дубненському – 50%; у Кременецькому – 69%; у Острозькому – 56%; у Старокостянтинівському – 78.7%; у Заславському – 52% [4:213].

А ось дані про число поселень православних і католиків у Волинській губернії у 1883р. (табл. 1) [4:]:

Таблиця 1

**Кількість поселень православних і католиків у
Волинській губернії (1883р.)**

Повіт	Кількість населення	
	православних	католиків
Житомирський	357	140
Овруцький	340	53
Новоград-Волинський	322	128
Рівненський	308	183
Луцький	317	84
Ковельський	291	29
Володимир-Волинський	387	87
Дубненський	251	35
Кременецький	249	12
Острозький	215	31
Старокостянтинівський	179	19
Заславський	213	14

За віросповіданням населення Волині поділялося таким чином (табл. 2) [4:112]

Таблиця 2.

Розподіл населення Волинської губернії за віросповіданням (1883р.)

Повіт	Кількість населення	
	православних	католиків
Житомирський	162422	31418
Овруцький	121181	5996
Новоград-Волинський	148091	16127

Повіт	Кількість населення	
	православних	католиків
Рівненський	121389	14965
Луцький	102887	14480
Ковельський	135603	8585
Володимир-Волинський	138274	17721
Дубненський	107453	8266
Кременецький	126290	13940
Острозький	97956	10762
Старокостянтинівський	121237	3039
Заславський	118607	16818

Звичайно, ці дані постійно змінювалися, тому що відбувався рух населення у Польщу і, навпаки, з Польщі поляки переселялися на Волинь.

Вже при радянській владі у 1925р. у Волинській губернії проживала значна частина поляків. Ось дані про кількість населених пунктів у Житомирському, Коростенському та Шепетівському округах, де переважало польське населення (табл.3) [5].

Таблиця 3.

Кількість населених пунктів в окремих округах Волинської губернії з переважанням польського населення (у відсотках до всього населення)

Округ	Від 50 до 75% населення	Від 75 до 100% населення
Житомирський	118	42
Коростенський	50	30
Шепетівський	30	2

З урахуванням цього явища у 1925 р. при проведенні адміністративної реформи на Житомирщині було створено польський Мархлевський національний район. До Мархлевського району входили 33 сільські ради з населенням 40927 чол. [6].

Війна, розв'язана гітлерівською Німеччиною, поламала долю мільйонів людей. Разом із росіянами, українцями, білорусами та представниками інших народів Радянського Союзу поляки Житомирщини мужньо боролися проти фашизму в складі Радянської Армії, Війська Польського, партизанських загонів. Серед них – Юліан Домінікович Галицький і Залевська-Фелінська Романа Карлівна, Карпова Ядвіга Олександрівна, Левкевич Марцеліна Феліксівна, Машевська Ядвіга Костянтинівна, Присяжнюк Броніслава Казимирівна та інші. Війна розкидала наших земляків по різних краях. Багато з них загинуло у боротьбі з ворогом.

Після війни частина поляків переселилася із України до Польщі.

Незважаючи на це, на території Житомирщини ще мешкає значна кількість поляків. Ось дані перепису населення області 2001р.:

Усього поляків у Житомирській області 49 тис. чол., що становить 3,5 % від усього населення області. Найбільше поляків у м. Житомирі – 13,9 тис.чол., або 4,9% населення міста, у Бердичеві їх – 4,7 %, Бердичівському районі – 3,5 %, у Володарсько-Волинському районі – 6%, в Ємільчинському районі – 6,9 %, у Новоград-Волинському – 3,6 %, у Червоноармійському районі – 8,9 %, у Чуднівському районі – 2,3 %, у м. Новоград-Волинський – 4,2 %, у Баранівському районі – 10,7 %, у Романівському районі – 10,5 %, у Житомирському – 4,8 % [7].

Мовної проблеми для поляків, як і для інших національних меншин в Житомирській області та й в Україні в цілому, не існує. За бажанням у місцях компактного проживання поляків можна відкрити школи з польською мовою викладання. Проте, як показав останній перепис населення, внаслідок тривалого проживання в Україні 94,5% поляків назвали своєю рідною українську мову. Водночас у багатьох школах, середніх і вищих навчальних закладах відкрито факультативи та курси з вивчення польської мови. У Житомирі діє польський культурний центр. Останнім часом активізувалися взаємозв'язки поляків Житомирщини з родичами й близькими у Польщі.

Підсумовуючи, зауважимо, що все це свідчить про сталий розвиток польської громади, зростання її національної свідомості, що згодом дозволить провести нові демографічні дослідження польського населення Волині, відслідкувати його динаміку.

Список використаних джерел та літератури

1. Україна і Польща в період феодалізму / Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 93.
2. История Украинской ССР. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1982.
3. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – Спб.: 1888. – С. 220-222.
4. Военно-статический обзор Волинской губернии.– Ч.1. – К., 1887. – С. 213.

5. Житомирський облдержархів. фр. – 28, Оп. 3, Спр. 29, С. 29.
6. Житомирський облдержархів. фр. – 1024, Оп. 1, Спр. 44, С. 16-17.
7. Про кількість і склад населення Житомирської області (Повідомлення Житомирського обласного управління статистики про підсумки Всеукраїнського перепису населення на Житомирщині у 2001 р.) // Житомирщина. – 2003. – 14 січня.

Pr. zbiorowa O.Remezowa, G. Korbut, M. Pamirsky. Demograficzna dynamika ludności polskiej na Wołyniu

Artykuł ukazuje rozmieszczenie Polaków na Wołyniu, na Żytomierszczyźnie w różnych etapach historii, zaczynając od Unii Lubelskiej 1569 r. do czasów współczesnych, charakteryzowana jest ekonomia i przynależność religijna.

O.Remezowa, H. Korbut, M. Pamirsky. The Demographic Dynamics of Polish Population in Volyn Territory

The article deals with the problem of Polish population distribution in Volyn and Zhitomyr regions from Lyublin union of 1569 till present time. Short characteristics of economy and religious interrelations are also given.